

Adriaan Pauw, de beroemdste forens van Heemstede

Hillebrand de Lange

1620: Heemstede was nog klein, maar Adriaan Pauw zag wel wat in het daar gelegen slot. Hij kocht de heerlijkheid Heemstede, inclusief het slot, dat hij liet uitbreiden en verfraaien. Hij verbleef er regelmatig, als heer van Heemstede. Van hieruit waren Den Haag, waar hij als staatsman actief was, en Amsterdam, waar hij commerciële belangen had, goed bereikbaar. Wie was Adriaan Pauw, behalve een forens?

▲ Fragment uit de *Nachtwacht* van Rembrandt, met rechts Willem van Ruytenburgh, de zwager van Adriaan Pauw.

De *Nachtwacht* van Rembrandt: wie kent het schilderij niet? Kapitein Frans Banning Cocq en luitenant Willem van Ruytenburgh staan prominent vooraan. De luitenant in het geel. De duurste plekken. Alleen de top van de Amsterdamse elite kon zich zo door

Rembrandt laten afbeelden. De zus van luitenant Van Ruytenburgh, Anna, was getrouwd met Adriaan Pauw. Een huwelijk binnen de rijke koopliedenfamilies. Zij vormden niet alleen de elite in de internationale handel, maar ook in het stadsbestuur en de Haagse poli-

tiel. Zij bezetten de bestuurszetels. Dat regelden ze allemaal onderling. Adriaan Pauw bewoog zich in het centrum van de macht. In handelsmetropool Amsterdam, maar ook in Den Haag op het Binnenhof.

Het huwelijk met Anna van Ruytenburgh was zijn tweede huwelijk. Het werd in 1610 in de Oude Kerk van Amsterdam gesloten. Er kwamen zes kinderen uit voort, Pieter, Reinier, Anna, Gerard, Michiel en Adriaan. Pauw was in 1606 eerder gehuwd geweest met Anna Seys. Dit huwelijk duurde slechts één jaar en drie maanden. Toen overleed Anna. Uit dit huwelijk werd zijn zoon Nicolaas geboren.

▼ *Het Huis te Heemstede in al zijn glorie, compleet met Vredesbrug.*
In 1660 geschilderd door Gerrit Berckheyde (1638-1698).

Heer van Heemstede

De Amsterdamse elite had geld vergaard met haar internationale handelsactiviteiten. Dat geld diende natuurlijk belegd te worden. In de eigen handelsovernames, maar ook in het bezit van

heerlijkheden. Of in landaanwinning door bedijking en inpoldering. Dat bezit moest niet alleen het nodige opbrengen, maar moest vooral ook het aanzien, de rijkdom en de macht van de familie uitstralen.

In 1620 kocht Adriaan Pauw de heerlijkheid Heemstede en Bennebroek, nu vierhonderd jaar geleden. Heemstede was vanuit Amsterdam gemakkelijk bereikbaar over het water. Zo'n heerlijkheid was een oud adellijk bezit dat in de middeleeuwen door de graven van Holland aan edelen werd uitgeleend. Die moesten dat namens de graaf besturen en er recht spreken. Er waren ook rechten aan dat bezit verbonden, zogeheten heerlijke rechten. Die leverden geld op, bijvoorbeeld tolheffing, verpachten van ambten, jacht- en visrechten en accijnzen op producten. In ruil moest de edelman in tijden van oorlog met soldaten op de proppe komen om de graaf te helpen in de strijd. In de tijd van Adriaan Pauw had de oorlog totaal

andere vormen aangenomen. De taak van de edelen was achterhaald. Beroeps- en huurlingenlegers hadden de krijgstaken overgenomen. Het Amsterdamse geld vond een letterlijk fraaie bestemming in deze oude heerlijkheden. Ze werden nu privébezit van de handelselite. Het 'nieuwe geld' uit Amsterdam ging rollen.

Het 'Oude Slot'

Bij de koop van de heerlijkheid Heemstede hoorde uiteraard ook het versterkte *Huis te Heemstede*, dat op een strategische plek lag aan het Haarlemmermeer en aan de monding van het Spaarne. Wat we nu het 'Oude Slot' noemen is slechts een restant daarvan. Pauw trof het 'slot' aan in een staat waar hij niet blij mee was. Het diende een prestigeobject te worden. Hij verbouwde het tot een 'Huis' dat glorie en roem diende uit te stralen. Hij moest er mee voor de dag kunnen komen. Hij wilde er de Amsterdamse elite, ja zelfs koninklijke gasten met waardigheid en trots kunnen ontvangen. Een lustoord ook, waar hij de zomers op een aangename wijze zou kunnen doorbrengen.

Investeren

Bezit moet wat opleveren. Er dient in geïnvesteerd te worden. Het moet beheerd worden en vergt onderhoud. Je hebt met burens zoals Haarlem te maken met wie je in conflict kan komen. Je hebt met zandverstuivingen vanuit de duinen en met de woeste golfslag van het Haarlemmermeer te maken. Altijd stond

Pauw op de bres voor zijn nieuwverworven bezit. Hij bedijkte de Schouwbroekerpolder om die te beschermen tegen afkalving door het Haarlemmermeer.

Hij legde in Heemstede de Heeren-Zandvaart, de Blekersvaart en de Glippervaart aan en in Bennebroek de Rooheller Zandvaart. Het zand uit de nog onontgonnen wildernis tussen Binnenweg en Herenweg vond z'n weg naar de stadsuitbreiding van Amsterdam. De doorvaart van de zandschepen leverde tolgeld op. Bovendien gaven de vaarten toegang tot nieuw opgerichte blekerijen, waarvan de bleekvelden werden verpacht.

Met de opleving van de Haarlemse linnenindustrie deelde ook de wijde omgeving van de stad in de bloei van deze nijverheid. De komst van vele Vlamingen na de inname van Antwerpen door het Spaanse leger in 1585 gaf een impuls aan het economische en culturele leven van Haarlem. Industriëlen, ambachtslieden en kunstenaars trokken in groten getale naar de Noordelijke Nederlanden. Haarlem profiteerde, na de misère van het beleg van 1572/1573, van deze Vlaamse invasie. En Adriaan Pauw profiteerde mee. Hij zag de kansen voor zijn pas verworven bezit. Het heldere duinwater uit de omgeving zorgde voor ideale omstandigheden en voor een onmisbare schakel in het arbeidsintensieve schoonmaakproces van het linnen.

Niet alleen de vaart, maar ook de nieuw aangelegde Heerenlaan, de huidige Kerklaan, leverde tolgeld op. Bovendien wist Pauw de conflicten met Haarlem over de accijnzen op bier dat in de Hout getapt werd in zijn voordeel te beslechten.

▼ De Rooheller Zandvaart in Bennebroek, 1622. Bij de vaart staat: 'De Heer Paeuw Heere van Heemstede Raet ende Pensionaris der stad Aemstelredam'. (Kaart: Balthasar Florisz. van Berckenrode, links – oost – het Haarlemmermeer, rechts – west – de 'Heemsteeder wech', nu Binnenweg.)

▲ *Grote vergadering in de Ridderzaal van het Binnenhof, 1651.*

Kerk, pastorie en school

Kerkbezoek was onderdeel van het openbare leven. Godsdienst was geen privézaak zoals tegenwoordig, maar een maatschappelijk gebeuren. De bevolking van Heemstede/Bennebroek was overwegend nog katholiek, maar Adriaan Pauw was van de officiële godsdienst, van de Hervormde Kerk. De katholieken moesten zich maar zien te redden. In het openbare leven telden ze niet meer. Ze kerkten op de heerlijkheid Berckenrode en in Vogelenzang.

Sinds de oorlogshandelingen rondom het beleg van Haarlem in 1572/1573 was de Mariakerk in het centrum van het dorp Heemstede een ruïne. Op de fundamenten van deze verwoeste kapel bouwde Pauw een nieuwe kerk, de huidige Oude Kerk op het Wilhelminaplein. Het katholieke grondplan met koor en schip is nog altijd duidelijk zichtbaar.

Pauw maakte van zijn heerlijkheid een zelfstandige hervormde kerkelijke gemeente. Nu had hij het recht om ook een eigen predikant aan te stellen. Naast de kerk bouwde

hij een pastorie. En aan de andere kant van de kerk, aan de Voorweg, een school. Die gaat door voor de oudste school van Nederland.

Raadpensionaris

Adriaan Pauw was raadpensionaris. Hij was daarmee de hoogste ambtenaar van de Republiek van de Zeven Provinciën. Zijn standplaats was Den Haag. Daar kwamen de afgevaardigden van die zeven provincies op het Binnenhof bij

► *Ook de intocht van Adriaan Pauw in Münster legde Gerard Terborch in 1646 vast. Op de achtergrond de stad Münster.*

elkaar om te vergaderen. Den Haag was zoiets als Brussel voor de Europese Unie. Adriaan Pauw was daar een soort van Ursula von der Leyen, de voorzitter van de Europese Commissie of een Charles Michel, de voorzitter van de Europese Raad van regeringsleiders. Von der Leyen en Michel zijn de hoogste ambtenaren van de Europese Unie. Zij zijn het gezicht van de Unie naar buiten toe. Zij ontvangen de internationale kopstukken.

Op basis van zijn ambt speelde Pauw een sleutelrol in de buitenlandse politiek van de Republiek. Hij heeft veel diplomatieke reizen gemaakt naar Kopenhagen, Parijs en Londen, de toenmalige centra van de macht. Hij verzorgde de correspondentie van de Republiek met de Europese vorstenhoven. Hij zat als een spin in het web van de internationale politiek. Hij kreeg het vaak aan de stok met stadhouder Frederik Hendrik. Die was vooral uit op militair succes in de voortgaande strijd tegen Spanje. Frederik Hendrik deed er bovendien alles aan om een koninklijke status op te bouwen en uit te stralen. Daar moesten Pauw en de Amsterdamse kooplieden helemaal niets van hebben.

De Vrede van Münster, 1648

Groot nieuws in de Republiek! Na jarenlange onderhandelingen in zowel Münster als Osnabrück werd er een Europese vrede gesloten. Eindelijk kwam er een einde aan de gewapende conflicten die het grootste deel van Europa in

Het bestaan van de Republiek werd nu officieel in een Europees verband in een verdrag erkend. Adriaan Pauw stond aan het hoofd van de onderhandelingsdelegatie namens de Staten-Generaal, de grootste diplomatieke missie in zijn lange loopbaan. Zijn lijfspreuk 'Patientia, pietate et pace' (door geduld, plichtsbetrachting en vrede), tegelijkertijd zijn levensmotto, visitekaartje en programma, vond in Münster z'n bekroning. Ter herinnering aan deze Vrede van Münster werd een luisterrijke toegangsbrug tot zijn Huis te Heemstede aangelegd, de Vredesbrug, Pons Pacis. Die ligt er nog altijd.

Om het belang van de onderhandelingen te benadrukken, arriveerde elke delegatie met een uitgebreid gevolg. De Franse delegatie telde maar liefst duizend leden. Adriaan Pauw was in Münster een van de weinige niet-edelen onder de aanwezigen. Ambassadeurs beschouwden zichzelf als pronkende pauwen die de grootsheid en de macht van hun land dienden uit te stralen. De relatief saaie verschijning van Pauw, naar Hollandse mode, contrasteerde dan ook met zijn eigen achternaam.

In het gevolg van de afvaardiging van de Republiek bevond zich de Zwolse schilder Gerard Terborch, als een soort persfotograaf. Hij heeft het plechtige moment van de ratificatie van het verdrag in de raadszaal van het stadhuis van Münster vastgelegd.

Verzamelaar van wapens, kunst en boeken

'Ridder Hadrianus Pauw, Heer van Heemstede, is onder geleerden en belangstellenden bekend om zijn beroemde bibliotheek, die de reputatie heeft één van de meest opmerkelijke in Europa te zijn om zijn verscheidenheid aan gedrukte boeken'. Aldus de Franse priester Louis Jacob in zijn 'Traité des plus belles bibliothèques' uit 1644. De 'Bibliotheca Heemstediana' kon dus blijkbaar concurreren met de Europese top onder de bibliotheken. In een halve eeuw van verzamelen heeft de bibliotheek

Het bestaan van de Republiek werd nu officieel in een Europees verband in een verdrag erkend

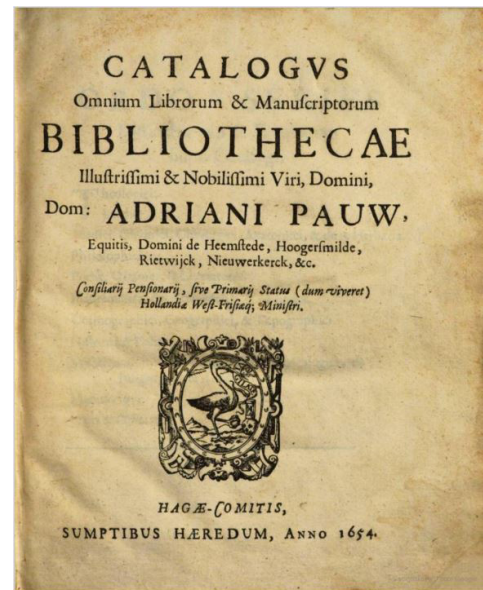
hun greep hadden gehouden. Ook kwam er een eind aan de Tachtigjarige Oorlog tussen het Spaanse Rijk en de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën.

Pauw een uiterst kostbare collectie van 16.000 boeken bijeengebracht.

De bibliotheek was het privédomein van de ambachtsheer-staatsman en was in de bovenvertrekken van zijn Heemstedse pronkslot ondergebracht.

Pauw schafte niet alleen eigentijdse werken aan, maar kocht ook antiquarische boeken uit vorige eeuwen en verzamelde een uitgebreide serie bijbels. Hij was ook een kaartenverzamelaar. Grote aardrijkskundige werken van Johan Blaeu, Gerard Mercator en Abraham Ortelius ontbraken niet. In 1641 werden door Leeghwater de eerste exemplaren van diens bekende 'Haerlemmer-Meer-Boeck', een soort draaiboek voor de bedijking en drooglegging van het Haarlemmermeer, aangeboden aan prins Frederik Hendrik en Adriaan Pauw. Talrijke kaarten zijn ook in opdracht van Pauw gemaakt, zoals die van Balthazar Floriszoon van Berckenrode.

▼ De eerste tulpencatalogus ter wereld, 1612, Emmanuel Sweerts.

▲ Titelblad van de catalogus van de bibliotheek van Adriaan Pauw, 1654.

De erfgenamen van Adriaan Pauw besloten na zijn dood om de rijke bibliotheek te verkopen en uit de opbrengst het te bouwen marmeren praalgraf in de kerk te bekostigen. Al binnen drie maanden na zijn overlijden is de 'Bibliotheca Heemstediana' ontmanteld en naar Den Haag overgebracht. Een gelukkige omstandigheid was dat er een veilingcatalogus was opgesteld. De boeken werden afzonderlijk bij opbod verkocht bij veilinghuis Hendrik de Swaef, gevestigd onder de galerij op het Binnenhof.

De Tulpomanie

De weerspiegeling van de rijkdom van Adriaan Pauw kwam niet alleen tot uitdrukking in zijn boekenverzameling. Hij was een kind van zijn tijd die zijn door de handel verworven kapitaal belegde in zijn heerlijkheden, maar vooral ook in zijn Slot. Hij trachtte de welstand van de Franse en Engelse aristocratie na te bootsen. Als zodanig is hij een prototype van het verschijnsel van de aristocratisering van de stedelijke regenten in de Republiek. De aanleg van een tuin met sier- en vruchtbomen en een tulpenbed pasten in deze mode. Om er een siertuin op na te houden moest men zeer vermo-

▲ *Grafmonument van Adriaan Pauw in de Oude Kerk in Heemstede. Bovenop het witmarmeren grafmonument bevinden zich twee wenende engeltjes. Het is versierd met de familiewapens in het midden en met de wapens van zijn bezittingen aan de beide randen. Erboven-uit steekt een koperen tulp.*

gend zijn. Het was in feite een ‘verzameling’ van kostbaarheden. Tulpen behoorden tot de meest begeerde en duurste verzamel- en prestigeobjecten. De tulp had in zijn tijd een magische uitwerking op investeerders. De tulpenbollen kregen een waarde als geldbelegging. Dit leidde in de jaren dertig van de 17de eeuw tot de tulpenwindhandel ofwel tulpomanie. Er werden waanzinnige prijzen betaald voor een enkele tulpenbol. Rijke mensen zetten hun vermogen op het spel. In de herfst/winter van 1636-1637 liepen de prijzen enorm op. De catastrofe voltrok zich in februari 1637. De prijzen duikelden diep.

Het grafmonument van Adriaan Pauw

Adriaan Pauw stierf in 1653 in Den Haag. In opdracht van de erfgenamen is in het koor van de Oude Kerk in Heemstede een grafmonument voor

hem en zijn tweede echtgenote Anna van Ruytenburgh opgericht. Zijn vrouw was reeds in de kerk van Heemstede begraven. Onder de vloer van het koor bevindt zich de grafkelder. Hierin vonden ook kinderen en kleinkinderen van de echtelieden een laatste rustplaats. Er is dus echt sprake van een familiegraf.

Dat hij zich hier heeft laten begraven, zegt wel iets over de verknochtheid van Adriaan Pauw aan zijn heerlijkheid. Hij was immers afkomstig uit de Amsterdamse regentenklasse en heeft in Den Haag de hoogste treden van de politieke ladder beklommen. In zo’n situatie ligt een eervol graf in Amsterdam of Den Haag toch meer voor de hand.

Het grafmonument is gemaakt door de Amsterdamse architect en beeldhouwer Pieter de Keyser, zoon van de beroemde Hendrick de Keyser.

◀ Niet gesigeneerd portret van Adriaan Pauw als gezant in 1648 in Münster, geschilderd naar een portret uit 1648 van Anselmus van Hulle of zijn assistent J.B. Floris (Nationalmuseum, Zweden).

Bronnen

H.W.J. Boer et al. (red. Hans Krol), *Adriaan Pauw (1585-1653) staatsman en ambachtsheer*, Heemstede 1985.
J.W. Groesbeek, *Heemstede in de historie*, Heemstede 1972.
Sam Segal, *De tulp verbeeld, Hollandse tulpenhandel in de 17de eeuw*, Amsterdam 1992.
Diederik Aten (red.), *Leeghwater en het Haarlemmermeer*, Edam 2009.
<https://ilibriana.wordpress.com>

De erfenis

Na zijn dood werd het bezit van Adriaan Pauw verdeeld onder zijn twee zonen. Gerard werd Heer van Heemstede, Adriaan jr. van Bennebroek. Die regelde ook dat er in zijn heerlijkheid een eigen hervormde kerk kwam te staan, aan de Binnenweg in Bennebroek, en dat het een eigen hervormde gemeente werd. De beide heerlijkheden bleven bestaan tot de Franse tijd (1795-1813).

In 1809 werd het Slot aangekocht door

Jan Dolleman, schout en secretaris van Heemstede. Hij begon met de sloop van het kasteel. Na zijn overlijden voltooide zijn weduwe de sloop en verkocht de grond aan de vorige eigenaar. In de vorige eeuw werden de terreinen met opstallen verkocht aan de gemeente Heemstede. De gebouwen op het voorplein zijn gerestaureerd en dienen nu als locatie voor bruiloften, vergaderingen en evenementen.

Koffie met HeerlijkHeden

Over Adriaan Pauw is uiteraard nog veel meer te vertellen. Er gaat dit jaar dan ook van alles gebeuren en wij wijden er een Koffie met HeerlijkHeden aan, met een presentatie van Hillebrand de Lange. Op woensdagmiddag 25 maart bent u welkom in het Pomphuis. Onze ruimte is beperkt dus is het noodzakelijk dat u zich van tevoren opgeeft. Wie 'zomaar spontaan' komt kan helaas niet worden toegelaten. Opgeven kan bij Ellen Kerkvliet, ellenkerkvliet@gmail.com. (Aanvang 14.00 uur, inloop vanaf 13.45 uur, graag niet eerder dan 13.45 uur komen.)